

Rudi Vranckx

In Oekraïne

Dreigt de Derde Wereldoorlog?

Horizon

Voor Jan en Filip, de eerste oorlog zonder hen.

Ik mis 'de jongens'.

Zeker ook voor Geert, zonder hem zou dit boek hier nooit liggen.

En Patrick, Stef en Kris, mee op pad in Oekraïne.

Inhoud

Inleiding	7
Eeuwenlange afhankelijkheid van Rusland	15
De ‘Russische Wereld’ van Poetin	35
Blunderboek van een blitzoffensief	51
‘Een tektonische verschuiving in de Europese geschiedenis’	73
Eerste westerse sancties tegen Rusland en wapens voor Oekraïne	99
Ruslands terugtocht naar de Donbas	111
Nog meer wapens voor Oekraïne	123
‘NAVO-isering’	131
Van energiesancties naar energiecrisis	147
Het langverwachte tegenoffensief van Oekraïne: het werden er twee	157
Zware militaire verliezen voor beide partijen	193
Hoge tol voor de Oekraïense bevolking	199
Dansen op de rand van de vulkaan	231
Wat te doen?	253
Conclusie	279
Tijdslijn	284

Inleiding

RUSSIA GO FUCK YOURSELF! Een lichtreclame als opgestoken middelvinger. De blauwe neonlichten lichtten fel op aan het raam op de eerste verdieping van het winkelcentrum op de Svobody Avenue, het centrale plein van Lviv, een stad in het westen van Oekraïne aan de grens met Polen. We verbleven in hotel Plazma, een uitgewoond reizigershotel op de vierde verdieping, boven de lichtreclame. De (schuil)kelder was veraf, er was geen lift. Dag en nacht gingen de sirenes van het luchtalarm bij regelmaat af. Dat gaf niet. Ik was toch al niet van plan om de hele nacht de trap op en af te rennen. Lviv was 's avonds uitgestorven, er was een avondklok, alle winkels en restaurants waren gesloten. We aten takeaway op de kamer, vooral pizza en rode borsj, de Oekraïense soep gemaakt van bieten. De oorlog was nu ruim een week bezig. Ik kende Oekraïne niet, toch voelde ik me hier thuis. Alles was hier zo herkenbaar, gewoon. Dit was Europa. Lviv en Kiev – Kyiv in het Oekraïens – leken me in andere tijden zelfs populaire bestemmingen voor een citytrip. Ik wist dat de collega's van BBC, CNN en andere Europese nieuwszenders hier nu allemaal naartoe kwamen. Het waren dezelfde reporters die ik al jaren tegen het lijf liep elders in de wereld, in Afghanistan, Irak of Syrië. Zij werden op pad gestuurd omdat ze beseften hoe het er in een oorlog aan toeging. In elke oorlog golden immers een aantal basisregels die je moest volgen om te overleven en om te zoeken waar het verhaal zat en ook waar de leugen schuilde. Eén zaak was al snel duidelijk:

deze oorlog was extreem brutaal, alles en iedereen leek een doelwit. Toch voelde de oorlog in Oekraïne ook voor mij anders aan, want dit was de oorlog dichtbij, onze oorlog.

Op 24 februari 2022 was het voor Europa ruw ontwaken. Het regende raketten op de Oekraïense steden, de tanks van het Russische leger trokken de volgende dagen de grens over in het Oosten, vanuit de Krim in het Zuiden en rukten zelfs op vanuit Wit-Rusland in het noorden op weg naar de hoofdstad Kiev. Niemand had dit echt verwacht, niet op deze schaal. De invasie betekende een existentiële dreiging voor Oekraïne, voor Oost-Europa en bij uitbreiding voor de Europese Unie en de NAVO. De angst sloeg toe, zelfs bij kinderen in West-Europa, ver van het oorlogsgeweld, hoewel ze nooit de verschrikkingen van oorlog gekend hadden. Miljoenen mensen in Oekraïne sloegen op de vlucht. Het was een vluchtelingenstroom die we niet meegemaakt hadden sinds de Tweede Wereldoorlog. Na de aanslagen van 9/11, na de bankencrisis van 2008, de oorlog tegen IS en de coronapandemie van de afgelopen jaren was het gevoel dat nu overheerste ontredding en ongelooft. In één klap had de Russische president Vladimir Poetin de wereld terug gekatapulteerd naar het verleden. Een gevaarlijk verleden vol bloedvergieten en oorlogsmisdaden met de dreiging van een nog grotere confrontatie, die van een nucleaire oorlog. En dat in een land dat met Tsjernobyl de grootste nucleaire ramp uit de geschiedenis gekend had. We dwaalden opnieuw rond in een verleden dat we voorgoed voorbij hadden gewaand, zonder uitzicht op wat de toekomst bracht. De vraag die bij iedereen op de lippen brandde was steeds dezelfde: was dit het begin van de Derde Wereldoorlog?

Back to the Future, 'terug naar de toekomst', het was de slogan die de hele tijd door mijn hoofd waarde. Het was ook de titel van een blockbusterfilm uit het dieptepunt van de Koude Oorlog, waarin een jonge kerel, Marty McFly, met zijn DeLorean scifi-auto in het verleden terecht kwam, zonder uitweg naar de toekomst,

een toekomst die er nooit meer hetzelfde zou uitzien. Het beeld overviel me wanneer we de grens van Polen naar Oekraïne overstaken. Zoals gebruikelijk in een oorlog stonden er kilometerslange wachtrijen met auto's vol vluchtenden. Slechts weinigen reden de oorlog tegemoet. We waren onderweg met een eenvoudige grijze Volkswagen Sharan, volgeladen met het gebruikelijke oorlogsspul: wat eten, jerrycans vol benzine, beschermingsmateriaal en veel cash geld. Geen flashy DeLorean sportauto, maar een onverzekerd afdankertje van het bedrijf. Toch voelde de uitdaging hetzelfde aan. Het werd een tocht van maanden of zelfs langer naar het verleden. Met flashbacks naar een vorige eeuw, naar vroegere oorlogen. Over de toekomst konden we alleen maar speculeren.

Wanneer ik in de metro van Charkiv in het oosten dicht bij de Russische grens mee ging schuilen met duizenden inwoners kon ik niet anders dan aan de blitz in Londen denken, in 1940-1941. De uitdagende online filmpjes van de Oekraïense president Zelensky elke nacht opnieuw op sociale media waren de hedendaagse versie van de radiospeeches van de Britse premier Winston Churchill tegen nazi-Duitsland. Op bezoek in de loopgraven in Donbas, waar Oekraïense soldaten zich al maanden diep in de aarde ingegraven hadden terwijl het buiten artilleriegranaten regende, zag ik de hel van de loopgraven uit de Eerste Wereldoorlog voor mij, deze keer in kleur, niet in zwart-wit zoals in die oude documentaires. Het meest beangstigende was de tocht door de eindeloze vlaktes en naaldwouden. Duizend kilometer ver het land in. Hoeveel invasielegers hadden zich hier niet vastgereden? Intussen een spoor van verschrikking achterlatend, in gevangenkampen en massagraven. In Izoem, maandenlang bezet door Russische troepen, trof ik tussen de dennen een woud van honderden genummerde naamloze houten kruisen. De lichamen waren in staat van ontbinding, sommige waren gefolterd of vermoord, met de handen vastgebonden achter de rug. De strijd woedde nog, maar de zoektocht naar bewijzen en het forensisch onderzoek naar oorlogsmisdaden was al

volop bezig. Overal waar de Russische eenheden vertrokken, volgden de onderzoekers in hun voetsporen. Het aantal slachtoffers in deze oorlog was niet gekend. Dat was ook onmogelijk, overal trof ik een spoor van bewust en nutteloos geweld aan. Scholen en ziekenhuizen werden gebombardeerd, flatgebouwen met burgers bestookt, net zoals energiecentrales. Het Kremlin had beslist dat de burgers van Oekraïne deze winter moesten lijden. We trokken door een pas bevrijd dorp. Wanneer ik me in de duisternis, in de kelder van hun huis, warm bij de kachel nestelde samen met een bejaard koppel dat hier al zes maanden schuilde terwijl boven het geweld raasde, besepte ik dat het leven zelf in het vizier lag. Dit was opnieuw een oorlog vol gruwel in Europa. ‘Nie wieder’, ‘Wir haben es nicht gewußt’, het waren woorden uitgesproken na de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog. We waren ze vergeten, maar Poetin had ze opnieuw een betekenis gegeven. Ironisch genoeg met een ‘speciale militaire operatie’ om neonazi’s te verdrijven. Wat bezieldde de Russische leider om de wereld naar de rand van de afgrond te brengen?

De Britse historicus Ian Kershaw, die de levens van historische leiders uit de vorige eeuw bestudeerde, herkent in Poetin de wraakzucht van Hitler en de paranoia van Stalin. Het leven van Vladimir Poetin was al uitgebreid beschreven, en één gebeurtenis leek wel bepalend. In 1989, bij de val van de Berlijnse Muur, kwam er een einde aan het tijdperk van de Koude Oorlog, met de overwinning van het Westen op het Oostblok. Poetin was toen als officier van de KGB, de binnenlandse veiligheidsdienst van de Sovjet-Unie, gestationeerd in de Oost-Duitse stad Dresden. Toen vreedzame betogers het gebouw van de KGB wilden bestormen, vroeg hij hulp aan het Sovjetleger in de stad. Maar de man aan de telefoon weigerde. ‘Moskou zwijgt’, klonk de boodschap. Poetin bracht de volgende dagen en nachten door met het verbranden van alle documenten. Het was de ultieme vernedering voor een trotse jonge veiligheidsofficier en een symbolisch einde van het

Sovjetimperium. De boodschap ‘Moskou zwijgt’ was hem blijven achtervolgen. Het werd zijn leitmotiv: als je bedreigd werd, moest je zelf ten aanval trekken, als eerste toeslaan, en zo hard dat de tegenstander niet meer rechtkrabbelde.

Ook voor mij was 1989 een allesbepalend moment. De geweldadige revolutie in Roemenië was de laatste stuip trekking van een regime achter het IJzeren Gordijn. Het was ook mijn eerste opdracht als reporter in oorlogsgebied. Wat voor Poetin een vernedering was en het einde van een tijdperk, betekende voor mij een begin van de geschiedenis. Een eerste confrontatie met dood, geweld en propagandaleugens, maar ook met de bevrijding van autoritaire regimes. Tijdens mijn tocht nu dacht ik soms dat het eindspel was ingezet. Voor mij als journalist en historicus, en zeker voor Poetin als autoritair leider van het ‘oude’ Rusland.

Twee jaar later, in 1991, hield de Sovjet-Unie officieel op te bestaan. Onder meer door de beslissing van de presidenten van Rusland, Wit-Rusland en Oekraïne. Volgens Poetin is dit nog steeds een van de grootste tragedies van de vorige eeuw. Het lijdzaam toezien op het uiteenvallen van de Sovjet-Unie was in zijn ogen een catastrofale vergissing. Miljoenen mensen gingen slapen als burgers van één land en ontwaakten in verschillende landen. ‘’s Nachts werden ze etnische minderheden.’ In zijn speech bij de annexatie van het Oekraïense schiereiland de Krim in 2014 noemde Poetin de Russen ‘de grootste etnische groep ter wereld die verdeeld wordt door grenzen’. Poetin was volop bezig om die geschiedenis terug te draaien, koste wat kost. Terwijl de NAVO en de EU uitbreidden tot aan de grenzen van Rusland, dat sinds 1991 officieel Russische Federatie heette, wilde hij de resten van het imperium met geweld verdedigen of zelfs heroveren. De invasie in Georgië in 2008, de annexatie van de Krim en de oorlog in Donbas in 2014 en de oorlog vandaag vormen een keten van gebeurtenissen met hun oorsprong in 1989 en 1991. Anders bekeken was de Sovjet-Unie niet in één dag ingestort, maar was de val nog steeds

bezig. In 2021 brak er zelfs volksprotest uit tegen Loekasjenko, de dictator van Wit-Rusland, Poetins nauwste bondgenoot. Ook toen moest Poetin ingrijpen om diens regime te redden.

De grootste nachtmerrie van Poetin was niet de militaire macht van de NAVO, die reikte tot aan de Russische grens – die kloof was hoe dan ook te groot – maar het verfoeide westerse model met zijn waarden van vrijheid, ontvoogding, democratie en liberale waarden inzake seksualiteit en religie. Meer dan een militair conflict was de oorlog in Oekraïne een cultuurstrijd. De Russische tsaar Nicholaas I viel Polen binnen in 1830 en Hongarije in 1848 naar aanleiding van liberale revolutionaire opstanden in Europa. In zijn ogen waren dat verdedigingsoorlogen tegen de verspreiding van revolutionaire ideeën, ‘speciale militaire operaties’ dus. Als een nieuwe Russische tsaar was Poetin vooral geschokt door het volksprotest op het Majdanplein in Kiev in 2014. Dat was een heuse studenten- en volksopstand, het zogenaamde ‘Euromajdan’. Daar koos de bevolking voor Europa en tegen het oude Rusland. Toen was de oorlog begonnen, niet omwille van vermeende neonazi-invoeden op de Oekraïense president Zelensky, nota bene iemand met Joodse wortels. Voor Poetin was de ‘grote oorlog’ van 2022 een strijd voor het voortbestaan van het traditionele Rusland, met oerconservatieve waarden, orthodox, autoritair. Het was een zaak van leven of dood. En zoals Poetin al jong geleerd had, moest je als eerste toeslaan, zo hard mogelijk.

Het onverwacht moedige verzet van het Oekraïense leger en de saamenhorigheid van de NAVO en de EU beletten niet dat we nu allemaal gevangenzitten in het verleden, in een nieuwe Koude Oorlog die eerst lokaal werd uitgevochten en stap na stap internationaal verder escaleerde. Er was geen oplossing in zicht die ons terug kon brengen naar de toekomst zoals we die voor ogen hadden begin 2022. Ook Poetin zou wel inzien dat wie teruggreep naar het verleden onvermijdelijk de toekomst veranderde. *Back to the future* betekende een propagandaoorlog, een cyberoorlog, een

energieoorlog, een vluchtelingen crisis, het einde van de economische samenwerking tussen Oost en West, een aanslepende crisis en schokgolven door de bestaande wereldorde. Tijdens mijn tocht door Oekraïne ontmoette ik Vitali Klytsjko, oud-wereldkampioen boksen, burgemeester van Kiev en symbool van het Oekraïense verzet. De collectieve verbijstering van de hele wereld op 24 februari 2022 zou hij nooit vergeten: 'De belangrijkste vraag die elke Rus ooit zou stellen aan Poetin en zijn regering was: Waarom? Waarom moesten mijn buur, mijn vriend, mijn broeder worden vermoord in Oekraïne? Waarom? Voor een groot Russisch rijk? Ooit waren we in Oekraïne bij de USSR en nu horen we bij Europa! Tussen ons en Rusland is een nieuw IJzeren Gordijn neergelaten!' In het jaar 2022, toen Poetin naar het verleden wilde terugkeren, werd de toekomst veranderd.

Of deze oorlog het begin inluidde van de Derde Wereldoorlog, zoals zovelen vreesden, zal de geschiedschrijving moeten uitwijzen. Pas later ontstaat immers de consensus en worden er etiketten op geplakt. Toch blijft het belangrijk om met de blik en de vragen van de historicus naar het heden te kijken. Wereldoorlogen beginnen immers wanneer we er niet attent op toekijken. Historicus Christopher Clark beschreef een eeuw later pas, in 2013, in zijn boek *Slaapwandelaars de wereld die in 1913 al 'slaapwandelen'* een wereldoorlog tegemoet ging. Dit boek is een eerste aanzet om als historicus en journalist de kroniek van deze oorlog te schrijven. De oorlog ontrolde zich voor onze ogen, terwijl ik er vaak middenin vertoefde. Dit boek geeft een aanzet tot de voorgeschiedenis en beschrijft uitgebreid het verloop van de gebeurtenissen met veel aandacht voor het uitwaaiëren van het conflict. Wat maakte van deze oorlog een wereldoorlog? Een oorlog waar een groot deel van de westerse wereld al snel in betrokken raakte met wapenleveringen en sancties? Een energie- en voedseloorlog die ook andere werelddelen trof? Of het risico dat deze conventionele oorlog op het Europese continent escaleerde tot een nucleaire oorlog? Arma-

geddon, zoals de Amerikaanse president Biden het omschreef. Elke kleine vonk kon het kruitvat laten ontploffen. Zoals de raketinslag op Pools grondgebied op 15 november. Op de foto van de nachtelijke bijeenkomst van de wereldleiders tijdens de G20-top in Indonesië is te zien hoe ook bij hen dezelfde vrees brandde. Was dit een nieuwe stap naar de Derde Wereldoorlog? Het oorlogsjaar 2022 was bijna ten einde. De oorlog nog niet.